

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення вченої ради
Бердянського державного
педагогічного університету
від 02.09.2021 р., протокол №01

Історична граматика української мови

(назва освітнього компоненту)

ПРОГРАМА

обов'язкової навчальної дисципліни

підготовки бакалавра
(назва ступеня вищої освіти)

спеціальності 014 Середня освіта
(шифр і назва спеціальності)

предметної спеціальності 014.01 українська мова і література
(шифр і назва предметної спеціальності)

освітньо-професійної програми «Середня освіта (українська мова і література)»
(назва освітньо-професійної програми)

Бердянськ, 2021

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ:

Вікторія ЛПІЧ, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та славістики

Обговорено та рекомендовано методичною радою Бердянського державного педагогічного університету 17.06.2021 р., протокол №10.

ВСТУП

Програма обов'язкової навчальної дисципліни «Історична граматики української мови» складена відповідно до освітньо-професійної програми «Середня освіта (українська мова і література)» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціальності 014.01 українська мова і література.

Предметом навчальної дисципліни є історичні зміни у фонетичній і граматичній системі української мови.

Міждисциплінарні зв'язки:

1. Старослов'янська мова (усі розділи).
2. Історія української літературної мови (усі розділи).
3. Історія України (розділ «Становлення нації»).
4. Історія української літератури (розділ «Давня українська література»).
5. Етнографія, фольклористика, археологія.
6. Вступ до мовознавства (усі розділи).
7. Діалектологія (тема «Діалекти української мови та їх особливості»).
8. Сучасна українська літературна мова.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Історична граматики української мови» є вивчення студентами-філологами основних процесів формування і становлення української мови, засвідчення її безперервного історичного розвитку та вдосконалення, з'ясування взаємодії між окремими структурними мовними явищами, розуміння загально внутрішніх і часткових законів мови.

1.2. Основним завданням вивчення навчальної дисципліни «Історична граматики української мови» є показати процес виникнення та розвиток української мови, формування її фонетичної і фонологічної систем, граматичної будови – морфології і синтаксису, зміни лексичного складу і фразеології. Історична основа дасть змогу глибоко зрозуміти і науково пояснити явища сучасної української мови.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні набути таких компетентностей та продемонструвати такі результати навчання:

Компетентності, якими повинен оволодіти здобувач	
Програмні результати навчання	
ЗК 1	Здатність діяти відповідально й свідомо на засадах поваги до прав і свобод людини та громадянина; реалізовувати свої права й обов'язки;

	усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку (громадянська компетентність).
ЗК 2	Здатність до особистісної взаємодії, роботи в команді, спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня (соціально компетентність).
ЗК 3	Здатність виявляти повагу та цінувати українську національну культуру, багатоманітність і мультикультурність у суспільстві; здатність до вираження національної культурної ідентичності, творчого самовираження (культурна компетентність).
ПК 1.1	Здатність забезпечувати здобуття учнями освіти державною мовою.
ПК 1.2	Здатність забезпечувати здобуття учнями освіти з урахуванням особливостей мовного середовища в закладі освіти (мова національної меншини України).
ПК 1.4	Здатність формувати й розвивати мовно-комунікативні вміння та навички учнів.
ПК 1.5	Здатність вільно володіти українською мовою, адекватно використовувати мовні ресурси, демонструвати сформовану мовну й мовленнєву компетентності в процесі фахової і міжособистісної комунікації, володіти різними засобами мовної поведінки в різних комунікативних контекстах.
ПК 1.7	Здатність використовувати досягнення сучасної науки в галузі теорії та історії української мови в закладах середньої освіти, практиці навчання української мови.
ПК 2.1	Здатність моделювати зміст навчання української мови відповідно до обов'язкових результатів навченості учнів.
ПК 2.2	Здатність формувати та розвивати в учнів ключові компетентності та вміння, спільні для всіх компетентностей, засобами української мови.
ПК 2.4	Здатність добирати й використовувати сучасні та ефективні методики й технології навчання української мови.
ПК 2.5	Здатність розвивати в учнів критичне мислення.
ПК 2.6	Здатність здійснювати оцінювання та моніторинг результатів навчання учнів з української мови на засадах компетентнісного підходу.
ПК 2.7	Здатність формувати ціннісні ставлення в учнів засобами української мови.
ПК 2.8	Здатність використовувати когнітивно-дискурсивні вміння, спрямовані на сприйняття й породження зв'язних монологічних і діалогічних текстів в усній і письмовій формах українською мовою, володіти методикою розвитку мовлення учнів у процесі говоріння й підготовки творчих робіт.
ПК 12.1	Здатність здійснювати оцінювання й аналіз результатів навчання учнів з української мови.
ПК 12.2	Здатність забезпечувати самооцінювання та взаємооцінювати результатів навчання з української мови.
ПК 13.1	Здатність використовувати інновації в навчанні української мови.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 4 кредити ЄКТС/120годин.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Модуль 1.

Змістовий модуль 1. Історична граматики української мови як наукова дисципліна.

Тема 1. Історична граматики української мови як наукова дисципліна, її предмет і завдання.

Зміст, обсяг і завдання курсу, зв'язок з іншими науковими дисциплінами. Основні джерела історичного вивчення української мови. Місце і роль курсу історичної граматики у формуванні фахової підготовки вчителя-словесника.

Тема 2. Проблема походження та періодизації української мови.

Питання походження української мови як наукова проблема. Історія її постановки та шляхи вирішення. Місце української мови серед мов світу. Поняття спільнослов'янської мовної єдності. Історія формування української мови. Періодизація української мови (сучасні підходи). Проблема писемності як частина глобальної проблеми культури людства. Підходи до розв'язання питання встановлення першопочатків слов'янської писемності загалом і української зокрема. сучасні дані про докириличне письмо у східних слов'ян. Утвердження сучасної графічної системи на українських територіях.

Змістовий модуль 2. Історична фонетика.

Тема 3. Формування фонетичної системи протокраїнських говорів.

Предмет історичної фонетики. Проблема її періодизації. Загальний огляд звукового складу праіндоєвропейської мови, основні шляхи формування звукової системи праслов'янської мови. Звукові зміни спільнослов'янського періоду (палаталізація приголосних під впливом [j], палаталізація задньоязикових, монофтонгізація дифтонгів, структура складу та процеси, пов'язані з нею). Фонетичні процеси в протокраїнському мовному масиві після розпаду праслов'янської мови.

Змістовий модуль 3. Фонетико-фонологічна система старокраїнської мови

Тема 4. Фонетико-фонологічна система старокраїнської мови та основні процеси в ній.

Система голосних та приголосних фонем XI-XIV ст. (загальний огляд). Історія зредукованих Ъ, Ь та наслідки їх занепаду в системі голосних і приголосних. Історія звуків.

Змістовий модуль 4. Історія становлення прикметника, займенника, числівника та граматичних категорій іменника.

Тема 5. Історія становлення граматичних категорій іменника української мови.

Предмет і завдання історичної морфології. Причини і шляхи змін у морфологічній структурі мови. Формування системи частин мови в різні історичні періоди розвитку української мови. Історія граматичних категорій іменника (рід, число, відмінок, істот-неістот). Витворення сучасної української системи відмінювання іменників. Давня іменникова система відмінювання. Причини руйнування старої системи праслов'янського відмінювання. Хронологія процесу. Шляхи і напрямки становлення нових іменникових парадигм. Утворення нових типів відмінювання. Історія форм.

Тема 6. Історія становлення прикметника як частини мови.

Прикметник як іменна частина мови, його морфологічні ознаки та синтаксична роль у мові праслов'ян та українців. Дві прикметникові форми,

їх морфологічні та синтаксичні особливості в різні періоди функціонування прикметників. Історія форм ступенювання прикметників.

Тема 7. Історія становлення займенника та числівника.

Загальні зауваги до становлення займенникової системи української мови. Дві морфологічні групи займенників. Історія становлення особових займенників. Історія форм неособових займенників. Історія становлення числівника як частини мови.

Загальні відомості про виникнення класу слів на позначення числа. Історія числівників першого десятка. Історія числівників від 11 до 19. Назви десятків у різні історичні періоди становлення української мови. Виникнення, граматичні ознаки числівників – назв сотень. З історії деяких числівників на позначення великих чисел. Загальний огляд історії дробових, збірних та порядкових числівників.

Змістовий модуль 5. Історія становлення дієслова, прислівника та службових частин мови.

Тема 8. Історія становлення дієслова як частини мови.

Система дієслівних форм давньоруськоукраїнської мови у порівнянні із сучасною українською мовою. Поняття про дієслівні основи та класи дієслів. Історія особових дієслівних форм (особливості форм теперішнього, минулого і майбутнього часу дієслів; зміни у вираженні умовності; наказовий спосіб дієслова у різні історичні періоди). Іменні дієслівні форми давньоруськоукраїнського періоду.

Тема 9. Історія становлення прислівника та службових частин мови.

Історія становлення службових частин мови. Історія становлення прислівника як частини мови. Загальні відомості про формування класу прислівників. Групи прислівників за походженням.

Змістовий модуль 6. Історичний синтаксис

Тема 10. Історія становлення простого речення.

Історичний синтаксис як частина історичної граматики. Члени речення і способи їх вираження в різні історичні періоди. Конструкції з подвійними відмінками. Односкладні речення в історії української мови.

Тема 11. Історія становлення складного речення.

Історія розвитку складного речення української мови. До питання про походження складних речень. Історія безсполучникових складних речень. Поняття про сполучникові складні речення недостатньої диференціації. Історія складносурядних речень. Історія складнопідрядних речень.

3. Рекомендована література

Методичне забезпечення

1. **Ліпич В.М.** Історична граMATика української мови: Модульний курс: навч. посіб. Бердянськ, 2012. 116 с.

Рекомендована література Базова

1. Бойко В. М. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2010. 248 с.
4. Купчинська Зоряна, Пілецький Володимир. Історична граматика української мови. Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. Львів, 2014. 295 с.
5. Павленко Л. П. Історична граматика української мови: навч. посіб. Луцьк, 2010. 208 с.

Допоміжна

1. Бойко В. М. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
2. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. Київ: Вид. дім "КМ Академія", 2009. 153 с.
3. Півтрак Г. П. Історико-лінгвістична славістика: вибрані праці. Київ: Наук. думка, 2015. 512 с.
3. Булаховський Л. А. Исторический комментарий к русскому литературному языку. Київ: Радян. шк., 1950. 411 с.
4. Булаховський Л. А. Питання походження української мови: історичний коментар до української мови / ред. І. К. Білодід. Вибрані праці: в 5 т. Т. 2. Київ: Наук. думка, 1977. 632 с.
5. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку. *II Міжнар. конгрес україністів: доп. і повідомл.; Міжнар. асоціація україністів; Акад. наук України*. Львів, 1993. С. 7–12.
6. Горшкова К. В. Историческая грамматика русского языка: [учеб. пособие для студ. филол. спец. ун-тов] Минск: Вышш. шк., 1981. 359 с.
7. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ: Наук. думка, 1978. 207 с.
8. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової. Київ: АН УРСР, 1958. 312 с.
9. Житецький П. Г. Вибрані праці: Філологія. Київ: Наук. думка, 1987. 327 с.
10. Залеський А. М. Прослідки зредукованих голосних у слабкій позиції в українській мові. *Мовознавство*. 1986. № 6. С. 55–62.
11. Иванов В. П. Историческая грамматика русского языка: [учебник для студ. филол. спец. фак. ун-тов и пед. ин-тов]. Москва: Просвещение, 1983. 399 с.
12. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. Москва: Наука, 1965. 596 с.

13. Карпенко Юрій. Коли і як виникла українська мова. *Мовознавство: тези та повідомл. III Міжнар. конгресу українців*. Харків: Око, 1996. С. 75–81.
14. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові: на матеріалі пам'яток XVI ст. Київ: Наук. думка, 1967. 288 с.
15. Коломієць В. Т. Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология: под ред. А. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1985. 286 с.
16. Коломієць В. Т. Типологічні риси української літературної мови на фоні інших слов'янських мов. *Мовознавство*. 1992. № 5. С. 3–11.
17. Кондрашов Н. А. Славянские языки. Москва: Просвещение, 1986. 239 с.
18. Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высших классовъ гимназий и семинарий Приднепровья. Т. 1 Москва, 1907. 545 с.
19. Медведєв Ф. П. Вступ до курсу історії української мови: [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів] / за ред. І. К. Білодіда. Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1965. 152 с.
20. Мейє А. Общеславянский язык. пер. со второго франц. издания; пер. и прим. П. С. Кузнецова; под ред. С. Б. Бернштейна. Москва: Прогресс, 2001. 500 с.
21. Мельничук О. С. Питання початкового розвитку східнослов'янської писемності. *Мовознавство*. 1985. № 2. С. 17–22.
22. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наук. думка, 1966. 324 с.
23. Непокупний А. П. Балтійські родичі слов'ян / відп. ред. О. М. Трубачов. Київ: Наук. думка, 1976. 183 с.
24. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1997. № 6. С. 3–5; 1998. № 1. С. 3–13.
25. Огієнко Іван. Історія української літературної мови / упоряд. М. С. Тимошик. Київ: Либідь, 1995. 296 с.
26. Павленко Л. П. До джерел словесних скарбів: [навч. посіб. з історії української мови] Київ; Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1997. 102 с.
27. Павленко Л. П. Історична граматика української мови: [навч.-метод. рек. для студ. спец. “Українська мова та література”]. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 52 с.
28. Павленко Л. П. Історична граматика української мови. Луцьк: 2010. 206 с.
29. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва: Госучпедгиз, 1956. 511 с.
30. Пещак М. М. Історичні писемні пам'ятки як джерело розвитку мовознавчої науки. *Мовознавство*. 1987. № 3. С. 49–54.
31. Півторак Г. П. Виникнення писемності у східних слов'ян за сучасними науковими даними. *Мовознавство*. 1984. № 6. С. 9–21.

32. Півторак Г. П. Проблема східнослов'янської прамови. *Мовознавство: доп. та повідомл. на IV Міжнар. конгресі українців* / відп. ред. В. Німчук. Київ: Наук. думка, 2002. С. 268–272.
33. Півторак Григорій. Українці: звідки ми і наша мова. Київ: Наук. думка, 1993. 200 с.
34. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: історико-фонетичний нарис. АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1988. 277 с.
35. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. I–II: Учпедгиз, 1958. 533 с.
36. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. Київ: Наук. думка, 1985. 232 с.
37. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1971. 315 с.
38. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови: [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів пед. ін-тів]. Київ: Радян. шк., 1964. 234 с.
39. Сказания о начале славянской письменности / АН СССР; Ин-т славяноведения и балканистики; редкол.: З. В. Удальцова (отв. ред.) [и др.]. Москва: Наука, 1981. 98 с.
40. Скляренко В. Г. Нариси з історичної акцентології української мови. Київ: Наук. думка, 1983. 239 с.
41. Суффиксальное словообразование существительных в восточнославянских языках XV–XVIII ст. Москва: Наука, 1974. 223 с.
42. Грищенко А. П. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища шк., 1992. 449 с.
43. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Київ: Наук. думка, 1967. 436 с.
44. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Київ: Наук. думка, 1969. 584 с.
45. Тараненко О. О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем. *Мовознавство*. 1993. № 2. С. 35–38.
46. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: историко-диалектологический очерк; АН СССР; Ин-т рус. яз. Ленинград: Наука, 1972. 655 с.
47. Філін Ф. П. Про походження російської, української і білоруської мов. *Мовознавство*. 1972. № 5. С. 3–13.
48. Флаєр Майкл. Четверта палаталізація задньоязикових приголосних в українській мові: північноукраїнські говори. *Мовознавство*. 1992. № 1. С. 3–10.
49. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Дніпро: Наука і освіта, 1998. 323 с.
50. Шевельов Юрій. Історична фонологія української мови. пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленко. Харків: АКТА, 2002. 1054 с.
51. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова (з проблем східнослов'янської глотогонії). *II Міжнар. конгрес українців: доп.*

і повідомл.; Міжнар. асоціація українців; Акад. наук України. Львів: 1993. С. 54–66.

52. Якубинский Л. П. История древнерусского языка. Москва: Учпедгиз, 1953. 368 с.

53. Арполенко Г. П. Числівник української мови. Київ: Наук. думка, 1980. 244 с.

Словники

1. Словник української мови: в 20-ти томах. Т. 1-10. Київ: Наук. думка, 2010-2019.

2. Словарь української мови: У 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909.

3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 1-6. Київ: Наук. думка, 1982-2012.

4. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербург. 1893 – 1912. Т.1 – 3.

5. Словник староукраїнської мови ХІУ – ХУ ст.: В 2-х т. К, 1977 – 1978. – Т.1 – 2. Словник української мови: В 11-и т. – К., 1970 – 1980. Т.1 – 11.

6. Словник української мови ХУІ – першої половини ХУІІІ ст.: Проб.зошит. Київ, 1983.

7. Історичний словник українського языка / за ред. Є. Тимченка. Харків; Київ: Держвидав України, 1930 – 1932.

8. Є.Тимченко. Матеріали до словника писемної та книжної української мови ХУ – ХУІІІ ст. Київ–Нью-Йорк, 2003. Т.1 – 2.

9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. Москва, 1986 – 1987. Т.1 – 4.

4. Інформаційні ресурси

1. Бібліотека БДПУ (www.bdpu.org/library)
2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua>)
3. Лінгвістичний портал з української мови (<http://www.mova.info>)

5. Методи навчання:

1. Словесні: *монологічні* – лекція інформаційна, проблемна; *діалогічні* – бесіда.

2. Наочні: спостереження, демонстрування.

3. Практичні: вправи різних типів.

4. Проблемно-пошукові: проблемне викладання – від знання до проблеми, від проблеми до знання.

5. Самостійна робота: узагальнення, розв'язання проблемних завдань, аргументування рішень, взаємоопитування.

6. Методи за логікою руху змісту навчального матеріалу: дедуктивні, індуктивні, узагальнення, систематизація.

6. Форма підсумкового контролю успішності навчання: екзамен.

7. Система оцінювання.

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ЄКТС
	Для підсумкового семестрового контролю, що включає екзамен, курсову роботу, практику	Для підсумкового семестрового контролю, що включає залік	Для всіх видів підсумкового контролю
90-100	відмінно	зараховано	A (відмінно)
78-89	добре		B (добре)
65-77			C (добре)
58-64	задовільно		D (задовільно)
50-57			E (задовільно)
35-49	незадовільно	не зараховано	FX (незадовільно) з можливістю повторного складання
1-34	незадовільно		F (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

